

Csiki Tamás – Justh Krisztina

Az iszlám Európában – integráció vagy konfliktus?

2010 októbere a nyugat-európai bevándorlási és integrációs vita újabb intenzív fordulóját hozta, miután a korábban a multikulturalizmus mintatországának számító Németországban a kormányzó Keresztényszocialista Unió vezetője, Horst Seehofer bajor miniszterelnök, majd maga Angela Merkel kancellár is arról nyilatkozott, hogy a „multikulturalizmus koncepciója elbukott”, és a bevándorlók nagyobb fokú integrációjára van szükség. Eközben Európa országaiban az elmúlt néhány évben feléledtek és egyre jelentősebb támogatást kaptak a jobboldali bevándorlás-ellenes, szélsőséges-populista pártok – elsődleges célpontjukat pedig éppen a leginkább eltérő kulturális jellemzőkkel bíró iszlám közösségek jelentik. Azok az iszlám közösségek, amelyeknek a létszáma az unióban mára elérte a 20,4, az egész kontinensen pedig a 42,7 milliót, és 2010 tavaszán Spanyolországban a helyi közösségek érdekeinek védelmére megalakult első politikai pártjuk is, a Partido Renacimiento y Unión Espana (Spanyol Újjászületés és Egység Pártja – PRUNE). Európában tehát jól érzékelhető dinamikus folyamatok feszülnek egymásnak. Jelen írásukban a szerzők ez utóbbiakról is szólnak.

Az iszlám közösségek jelenléte Európában

Az iszlám Európában a Balkánon kívül főként a bevándorlás következtében jelent meg. Ez a folyamat a második világháborút követő évtizedekben erősödött fel, különösen az 1960-as évek vége felé. Az általános munkaerőhiány, amivel a második világháborúban elpusztított országok újjáépítése során szembesültek, s különösen az olcsó, képzetlen munkaerő iránti igény hatására 1950 és az 1970-es évek között megháromszorozódott a külföldiek száma Nyugat-Európában (a korábbi EU15-ök, Lichtenstein, Norvégia és Svédország). 1950-ben ebben a 18 államban csak négy millió külföldi élt; 1970–1971-re ez a szám majdnem 11 millióra emelke-

dett, majd tíz évvel később, 1982-ben közel 15 millió, 1992-ben pedig már több, mint 19 millió bevándorló élt itt. A trend az 1980-as évek óta jellemző bevándorlás-ellenes nemzeti politikák ellenére folytatódott, miközben a második és harmadik generációs letelepedett migránsok és családjaik már a nyugat-európai társadalmak „megszokott részévé” váltak. Azonban nem szerves részévé.

Becslések szerint Európa teljes területén ma 42,7 millió muszlim él, ezen belül az Európai Unió 27 tagállamában 20,4 millió. Az 1950-es adatokhoz képest (10,4 millió Európában, 1,5 millió a mai EU területén) ez négyszeres, illetve több, mint tizenháromszoros növekedést jelent. A muszlim közösségek a hagyományos sokgyermekes családmóddal preferálása miatt terméke-

nyebbek, mint az elöregedő európai népesség, így arányuk az országok népességén belül várhatóan tovább fog emelkedni. (Mint ahogy erre a gyakran emlegetett „Eurázia” kifejezés is utal.) Mindez önmagában azonban még nem jelentene problémát a demokrácia és az emberi jogok bölcsőjében; azok a különbségek azonban, amelyek a bevándorló közösségek beilleszkedését „általánosan” megnehezítik, látványosabban – így könnyen a politikai viták előterébe állítható módon – vannak jelen az iszlám közösségek esetében.

Az első generációs bevándorlók nagy többsége évtizedekkel ezelőtt eredetileg azzal a céllal érkezett Európába, hogy munkát vállalva minimális saját kiadások mellett pénzt keressen, amit hazaküldhet a családjá támogatására, majd később, miután sikerült elég pénzt összegyűjtenie, visszatérjen hazájába, és ott gondoskodik önmaga és családjá megélhetéséről. A fogadó országok is ezt remélték. Ám évtizedeken keresztül éppen ennek az ellenkezője következett be: a férfiakat önállóan vagy családgyesítési programok keretében idővel követték feleségeik, majd családtagjaik, ugyanis nyilvánvalóvá vált, hogy hazájukban sokszor újra csak kedvezőtlen gazdasági helyzet, munkanélküliség és szegénység várná őket. A családok védelme érdekében ezt az európai államok sem tagadhatták meg tőlük, ezzel viszont ellentét támadt a gazdasági megfontolásból letelepedni kívánó bevándorlók és a munkavállalást követően hazatérésüket váró befogadó országok között. Európa elöregedő társadalmának azonban továbbra is szüksége volt – és a következő évtizedekben még inkább szüksége lesz – a migráns munkaerőre.

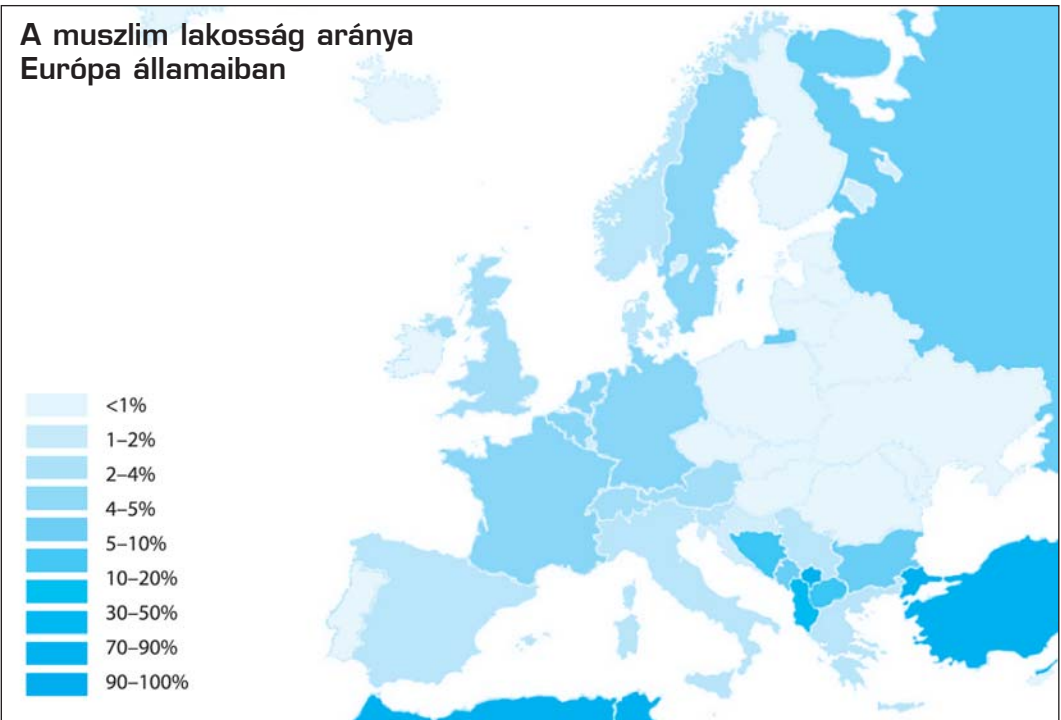
A befogadó országok kezdetben nem segítették, sőt elleneztek az integrációt, és a kérdést vagy szőnyeg alá söpörve,

vagy a multikulturalizmus homályos jelszava mögé rejtve nem foglalkoztak érdemben a többségi társadalom mellett kialakuló párhuzamos társadalmi struktúrákkal. A bevándorlók nem tanulták meg a befogadó ország nyelvét, nem kezdték átvenni annak kultúráját, szokásait és értékrendjét. Amikor a látványos gazdasági fellendülés véget ért Európában, és kevésbé volt szükség a képzetlen munkaerőre, a kulturális különállást még inkább felerősítve megszilárdultak a szegregált bevándorló-negyedek a városokon belül (Németország) vagy azok szélein (Franciaország).

A korai bevándorlók Európában született gyermekei és unokái ma már második és harmadik generációs bevándorlóként élnek ezekben az országokban, és kettős identitással rendelkeznek: családjuk és szélesebb kulturális közösségük révén megtartották származási országuk kultúráját, a mindennapi életben ugyanakkor a többségi társadalom részesei kell, hogy legyenek. Helyzetük problematikus, hiszen teljesen egyik közeg sem fogadja el őket, integrációjukra pedig eddig nem volt szándék sem saját maguk, sem a többségi társadalom részéről. A muszlim családok gyermekei (is) eltérő nyelvi-kulturális háttérük miatt gyakran úgy kerültek beiskolázásra, hogy nem beszéltek megfelelően a helyi nyelvet, nem voltak képesek hatékonyan kommunikálni a tanárokkal és iskolatársaikkal, nem tudták elsajátítani a tananyagot. A kudarcok miatt körükből kétszer annyian hagyják ott az iskolát idő előtt, mint a nem muszlim származásúak. Vannak, akik alternatíva hiányában a többségi társadalomtól elfordulva újra felfedezik maguknak őseik vallását, és esetenként radikalizálódnak. Ez pedig már olyan potenciális konfliktust hordoz magában, amit nem lehet figyelmen kívül hagyni.

A muszlim lakosság aránya Európa államaiban

Forrás: Kettani, Houssain: *World Muslim Population 1950–2020*

Szerkesztette: Justh Krisztina

Párhuzamos társadalmak – a német példa

Az elmúlt két évtizedben a Nyugat-Európában élő muszlimok létszáma a *Pew Research Center's Forum on Religion & Public Life* adatai szerint közel 17 millióra emelkedett: a legmagasabb Németországban, Franciaországban és Nagy-Britanniában. Felekezeti megoszlás szerint az európai muszlimok többsége szunnita. A befogadó országokban is megjelennek a származási országban jellemző irányzatok közötti eltérések, így például az Egyesült Királyságban a pakisztániak körében a deobandik és barelvik, Németországban a török aleviták. A felekezetek általában külön mecseteket és közösségeket tartanak fenn, nem jellemző a keveredés. Jelen van a szunnita–síita ellentét, amit a 2003-as ira-

ki háború és az azt követő kvázi polgárháború eseményei is felerősítettek, de nagyobb erőszakos összecsapásra eddig nem került sor. A szunnita közösségeket megosztja a szalafi/vahabita ág és a többiek közötti viszony. A szalafik nemcsak a síitákat tekintik hitetlennek, hanem azokat a szunnitákat is, akik szerintük nem tartják be elég szigorúan a vallási előírásokat. (Egy 2008-as német felmérés eredményei szerint jelentős eltérések vannak abban, hogy az egyes felekezetek mennyire tartják be az étkezési és italfogyasztási előírásokat, a szunnitáknál ez 90%, az aleviták esetében viszont csak 49%.)

Bár az iszlám hangsúlyozza, hogy nem szabad különbséget tenni a különböző származású muszlimok között, Európában megfigyelhetők a más-más országokból érkezettek közötti konfliktusok. A különbö-

Muszlim lakosság Európa országaiban

Ország	A muszlim lakosság becsült létszáma (2010)	A muszlim népesség aránya a teljes lakosságon belül (%)
Ausztria	475 000	5,7
Belgium	638 000	6,0
Dánia	226 000	4,1
Finnország	42 000	0,8
Franciaország	3 574 000	5,7
Görögország	527 000	4,7
Hollandia	914 000	5,5
Írország	43 000	0,9
Luxemburg	13 000	2,7
Olaszország	1 583 000	2,6
Nagy-Britannia	2 869 000	4,6
Németország	4 119 000	5,0
Norvégia	144 000	3,0
Portugália	22 000	0,2
Spanyolország	1 021 000	2,3
Svédország	451 000	4,9
Svájc	433 000	5,7
Összesen	17 094 000	

ző beszélt nyelvek miatt nehéz például a közös imák megrendezése (sok helyen ezeket a hívők eredeti nyelvén és nem a befogadó ország nyelvén tartják), nemzetiség szerint is szegregált mecseteket hoznak létre, és nem elhanyagolhatóak a kulturális különbségekből fakadó, néha erőszakos cselekményekbe (például Németországban arab és török utcai bandák közötti összetűzésekbe) torkolló ellentétek.

Az így kialakuló szegregált városnegyedekben a mindennapi élet ügyeit így lehetséges az eredeti ország nyelvén intézni, kaphatóak „hazai” termékek: gyakorlatilag nem szükséges érintkezni a többségi társadalom tagjaival, és e párhuzamos társadalmi struktúrák akár számos szociális funkciót (közösségi iskolák, orvosi és szociális ellátás) is átvehetnek. Az Egyesült Királyságban, ahol a magániskolák rend-

szere nagy szabadságot ad az alapítóknak, számos muszlim iskola található.

A németországi iszlám közösségek szervezésének fő módja a mecsetegyesületek (Moscheevereine) létrehozása. A *Türkisch-Islamische Union für Anstalt der Religion* (Vallási Intézet Török–Iszlám Uniója – DITIB) egy, a török vallási egyesületeket összefogni kívánó szervezet, Németországban a legnagyobb, 150 ezret meghaladó tagságával. Az *Islamrat für die Bundesregierung Deutschlands* (A Német Köztársaság Iszlám Tanácsa) 60 ezer, többségében török muszlimot képvisel. A *Verband Islamischer Kulturzentren* (Iszlám Kulturális Központok Szövetsége) a legrégebbi, szintén török ernyőszervezet; míg a *Zentralrat der Muslime* (Muszlimok Központi Tanácsa) a nem török muszlimok szervezete, 20 ezer körüli tagsággal. Ezek-

nek a szervezeteknek a Németországban élő muszlimok jogainak képviselője, vallási rendezvények szervezése, a hitélet koordinálása a célja – viszont nem vesznek részt a politikai életben, és a hívőknek csak kis része lép be jogilag is e szervezetek valamelyikébe. 2007-ben a négy szervezet egy koordináló tanács létrehozásáról döntött a muszlimok mint vallási közösség elismertetéséért, hogy megkönnyítse nyilvános tevékenységét. Emellett a közéletben jelen vannak olyan ismertebb imámok – például Abu Hamza (eredeti nevén Pierre Vogel), az *Einladung zum Paradies* német származású vezetője –, akik mecsetről mecsetre járva prédikálnak, s közösségeiket nagyrészt a világhálón építik.

Az iszlám szervezeteket rendre az a kritika éri, miszerint „bár kifelé azt a látszatot keltik, hogy együttműködnek a német állammal, mégsem segítik elő az integrációt”. A DITIB például hagyományosan Törökországból hív meg imámokat, bár mára már kötelezővé tette a német nyelvórakon való részvételt. Éppen ezért Annette Schavan oktatási miniszter 2010 októberében bejelentette, hogy a következő évtől német nyelvű iszlám imámképzés indul Németország több egyetemén is, elsőként Tübingenben, Münsterben és Osnabrückben, ezzel is elősegítve a nyelvi-kulturális különbségek áthidalását.

Az elmúlt néhány hónapban a társadalmi vita megéleződött a migránsok, ezen belül is kifejezetten a muszlim lakosság integrálásáról, integrálhatóságáról és az integráció szükségességéről. Christian Wulff szövetségi elnök a német újraegyesítés 20. évfordulója alkalmából október 3-án mondott beszédében még arra utalt, hogy az iszlám a német kultúra részévé vált, ami heves konzervatív reakciót váltott ki. Még saját pártjának politikusai is keményen bírálták, mondván, hogy nem lehet az iszlámot a társada-

A német bevándorlási politika szakaszai

– Az 1950-es évek második felétől: a munkaerő-migráció intenzívvé válása Németország (NSZK) felé a „rotációs szabály” alapján, átlagosan egy-két éves időtartamra.

– Az 1960-as évek végéig: bilaterális munkaerő-toborzási szerződések Olaszországgal (1955), Spanyolországgal és Görögországgal (1960), Törökországgal (1961), Portugáliával (1964) és Jugoszláviával (1968).

– 1973: Törökország válik a legjelentősebb munkaerőforrássá, s bár az olajválság és az azt követő gazdasági recesszió hatására a német állampolgárságot, amennyiben legalább hat évig a német oktatási rendszerben tanultak.

– 1991: törvénymódosítás teszi lehetővé, hogy a 15 éves tartózkodási idővel rendelkező külföldi állampolgárok kérvényezhessék a német állampolgárságot, amennyiben legalább hat évig a német oktatási rendszerben tanultak.

– Az 1990-es években: a délszláv háború hatására megnő az időszakosan letelepülő menekültek száma, eközben részlegesen megnyílik a munkaerőpiac a kelet- és közép-európai országok felé is.

– 2000: új állampolgársági törvényt fogadnak el, amely szerint a Németországban született külföldi származású gyermekek automatikusan megkapják a német állampolgárságot, ha legalább az egyik szülő minimum nyolc éve Németország legális lakosa.

– 2004: az Európai Unió keleti bővítése előtt Németország (is) kivételesen szigorú megszorító intézkedéseket vezet be a leendő új tagállamok munkavállalóival szemben.

– 2010: élénk társadalmi-politikai vita kezdődik a bevándorlók társadalmi beilleszkedéséről és a multikulturalista megközelítés kudarca utáni lehetőségekről.

lom alapjait lefektető és fenntartó keresztény–zsidó kultúrával egyenlőként emlegetni. (Wulff kijelentése egyébként nem a kultúrák egymás közötti viszonyára, hanem a bevándorló közösségek mindennapi, megszokott, „elfogadott” jelenlétére célozott.) Angela Merkel kancellár ezzel akkor csak annyiban értett egyet, hogy a muszlim közösségeknek is az alkotmány és nem az iszlám vallási joghagyomány (saría) szerint kell élniük.

Egy 2010-es reprezentatív felmérés szerint jelentősen nőtt az iszlámellenes vélemények aránya Németországban. A megkérdezettek 82%-a válaszolta, hogy valamilyen mértékben aggódik az iszlám térnyerése miatt, 35%-a pedig „erősen aggódik”. 37% azok aránya, akik szerint „Németország az iszlám nélkül jobb hely lenne”. Egy másik felmérés arra az eredményre jutott, hogy a lakosság 55%-a (a volt keletnémet tartományokban élők majdnem 76%-a) szerint a muszlimokat korlátozni kellene vallásuk gyakorlásában.

November 16-án mondott beszédében viszont már a multikulturalizmus kudarcáról és a bevándorlás szigorúbb szabályozásának szükségességéről beszélt.

A német szemlélet megváltozását példázza a kormánynak az az igénye, hogy a bevándorló közösségek tagjai minden esetben feleljenek meg olyan, a többségi társadalomba való beilleszkedéshez alapvetően szükséges követelményeknek, mint a német nyelv ismerete és használata, ami már középtávon csökkentené a különállást és tompítaná a párhuzamos társadalmak közötti éles határvonalakat.

A társadalom válasza: politikai jobbrtolódás Európában

Az elmúlt években számos nemzetközi visszhangot keltett konfliktusnak lehettünk tanúi az iszlám közösségek és a többségi társadalom között Európában. Az egyik meghatározó és visszatérő téma a nők helyzetének megítélése, jogaik korlátozása vagy biztosítása. Az európai államok demokratikus jogegyenlőségen alapuló, szilárd emberi és nőjogi értékrendje alapvetően szemben áll az iszlámnak a nőket hátrányosan megkülönböztető, személyes szabadságjogait korlátozó gyakorlatával (ruhaviselet, párkapcsolat, becsületgyilkosságok, házasságkötés, válás, öröklés).

2004-ben Franciaország megtiltotta a fejkendő viselését állami iskolákban, több más vallási szimbólummal együtt, 2010-ben pedig a burka és a nikáb középületekben történő viselését minősítették szabálysértésnek. Németországban a közhivatalnokokra vonatkozik tartományonként különböző tiltás. Az intézkedések mindkét országban az állam semlegességét kívánták hangsúlyozni és erősíteni. Ugyancsak emlékeztet a 2005-ös dán karikatúrák kiváltotta tiltakozáshullám szerte a világon, mivel a szunnita iszlám tiltja az élőlények ábrázolását és különösképpen Mohamed prófétáét. (2005. szeptember 30-án az egyik legnagyobb napilap, a Jyllands-Posten tizenkét Mohamedet ábrázoló karikatúrát tett közzé.)

Az ismert és nyilvánvaló kultúrák és értékrendek közötti súrlódások azonban csak a probléma felszínét jelentik, annak ellenére, hogy legkönnyebben ezekkel lehet heves érzelmi hatást kiváltani a többségi és kisebbségi társadalomban is. A valós veszély az, hogy a többségi befogadó társadalomban az elmúlt néhány évben megerősödtek azok a populista, olykor nyíltan szélsőséges retorikájú jobboldali pártok és mozgalmak, amelyek a mindennél jelen lévő xenofóbián túlmenően tudatosan egzisztenciális fenyegetésként határozzák meg a bevándorló közösségeket. Politikai kommunikációjuk szembeállítja a „jómódú dolgozó (vagy akár nyugdíjas) európai” és a „munkanélküli, a szociális ellátórendszeren élősködő idegent”, amire a gazdasági válság recessziójában vergődő országok lakosai igen fogékonyak.

Ennek hatására a többségi társadalmakban felhalmozódó frusztrációból és elégedetlenségből, amit a baloldali és centrista pártok nem tudtak csillapítani vagy kezelni, a jobboldali pártok kovácsoltak politikai tőkét. Európa szerte tanúi

lehattunk a parlamenti választásokon a jobboldali – és sokszor a szélsőjobboldali – pártok sikerének, és mára több mint egy tucat országban a parlamentbe, egyes esetekben a kormányba is bekerültek ezek a valós társadalmi problémákról beszélő, de azt a többségi és kisebbségi közösségek konfliktusaként kommunikáló pártok. Számtalan történelmi példa támasztja alá, hogy az ilyen irányú „bűnbakkeresés” a leghevesebb és szélsőségesen káros konfliktusokkal jár. Nem véletlen, hogy a világ felkapta a fejét, amikor három országban is kormányra vagy kormány közelébe kerültek a szélsőjobb erők ebben az évben. Kérdés, hogy e folyamat folytatódik-e, és a gyakorlatban milyen hatással lesz a már most is zaklatott viszonyrendszerre?

Az Európában tapasztalható iszlám- és bevándorló-ellenes hangulatot és a mögöttük zajló dinamikus folyamatokat felelőtlen és túlzó egyszerűsítés lenne „kulturális konfliktusként” felfogni és értékelni. Két, eltérő értékrendet magáénak valló kultúrkör gazdasági egymásra utaltságának, ugyanakkor társadalmi csoportjaik integrációs ellentéteinek vagyunk ugyanis tanúi. E különböző közösségek társadalmi integrációja az egyik legösszetettebb és legnehezebb folyamat, amivel Európának meg kell küzdenie a 21. században, s amivel kapcsolatban csak két tényező biztos: e közösségek továbbra is együtt fognak élni, és a konfliktusosság irányába történő elmozdulás mindkét félnek súlyos károkat okozna.

A többségi társadalom nem fordulhat kisebbségi közösségei ellen, és nem követelheti meg kultúrájának, hagyományainak feladását; ugyanakkor a kisebbségi társadalom felelőssége, hogy a működőképes együttélés alapvető követelményeit – így a legnyilvánvalóbb példát, a nyelvismeretet – teljesítse, és törekedjen az együttélésre. Az európai demokráciák sajátos individualista emberi jogi szemlélete, amely az egyén számára biztosítja az alapvető polgári és politikai jogokat, a gyakorlatban kedvezőtlen hatással van arra, hogy a kisebbségek – így az iszlám közösségek is – közösségként, csoportosan gyakorolt jogok segítségével őrizték meg kultúrájukat (például saját nyelvükön működő oktatási intézményekkel), ha el akarják kerülni az asszimilációt. Tovább bonyolítja a problémákkal terhelt viszonyrendszert, hogy a köz- és a magánszféra elhatárolása egyes kérdésekben (például a tradicionális ruházat viselése) lehetetlen, és ezekben csak kompromisszumokkal és magas fokú toleranciával lehet kezelni az ellentéteket. A jövőben az esetleg megtalált egyensúly igen érzékeny és sérülékeny lesz, de a kulturális csoportjogok, valamint az ezeket biztosító, céljaikat a gyakorlatban megvalósító intézményrendszer működtetése lehet az a közös eszköz, aminek segítségével a többségi és kisebbségi társadalmak nem egymással konfliktusos viszonyban álló párhuzamos struktúrákban, hanem összefonódva, együttműködve és egymás értékeire is építve működhetnek. ■